

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמןמספר 324
פרשת יתרו, תש"ס

מושבע ועומד מהר סיני

בפרשתנו מתואר מעמד הר סיני, ובו קשור המונח התלמודי: "מושבע ועומד מהר סיני", המופיע בתלמוד ובפוסקים פעמים רבות. מונח זה מביע את הרעיון, שאדם מצווה ועומד על המצוות עוד מהר-סיני. וכמו אדם שנשבע לעשות דבר, מחויב לקיים את שבועתו, כך כל אדם מישראל מושבע ועומד מהר סיני על המצוות.

להגדרה זו של המחויבות למצוות יש השלכות רבות בהלכה. למשל, אין ביכולתו של אדם להישבע על המצוות, לא לקיימן ולא לבטלן. להלן דוגמא מעשית שנתקלתי בה: באה אליי נערה שהחליטה לחזור בתשובה. היא "נשבעה" שלא תחלל עוד שבת. אולם כשהגיע הקיץ והשבתות התארכו, היה קשה לה לעמוד בשבועתה, והיא פנתה אליי שאתיר לה את שבועתה, כדי שתשמור את השבת רק בחלקה. להתיר את "שבועתה" לא רציתי, אך מאידך לא יכולתי גם לגלות לה את האמת, ש"שבועתה" לא חלה כלל מעיקרה. וזאת מהטעם האמור, שכולנו מושבעים ועומדים מהר סיני על שמירת השבת, ולכן מי שנשבע לשמור שבת, שבועתו שבוועת שווא היא, כי אין שבועה חלה על שבועה, ואין שבועה מבטלת שבועה.

בתלמוד הוזכר מונח זה בשבועות (כה, ע"א):¹ "כיצד? אמר שבועה שאתן לפלוני ושלא אתן. מאי אתן? אילמא צדקה לעני, מושבע ועומד מהר סיני הוא, שנאמר: 'נתן נתן לו' (דב' טו י)".

מצינו אפוא לרבותינו, שמעמד הר-סיני מהווה מקור סמכות לכל הדורות, מכוחו כל אדם בישראל מחויב לקיים את התורה, וגדרה של מחויבות זו היא שבועה.

נראה שבהמשך לתפיסה זו קובע הרמב"ם בפירושו למשנה,² שמעמד הר-סיני הוא מקור הסמכות הבלעדי למחויבותנו לתורה ולמצוות, וכל מה שהיה לפני כן אינו מחייב. האבות שמלו את בניהם, למשל, לא עשו זאת כמצווים מן התורה, שעוד לא ניתנה, אלא באופן וולונטרי. אפילו מצוות בני נח, המחייבות את כל הגויים, מקורן בתורת משה, דהיינו במעמד הר סיני.³

השאלה היא - מדוע מעמד הר סיני מחייב אותנו היום, אלפי שנים אחריו? לכאורה, התשובה לכך היא השבועה. אולם היא גופא קשיא, היכן נשבענו לקיים את המצוות?

לא מציינו בכל מעמד הר סיני זכר לשבועה זו (להוציא את הדיבר השלישי: "לא תשא" שאינו עוסק בשבועה שבה הושבענו לקיום התורה כולה). יתירה מזאת, גם אם נניח שאבותינו, שרגלים עמדה על הר סיני, נשבעו לקיים את התורה, איך עברה השבועה מדור לדור? הרי אין אדם מוריש שבועה לבניו וירש אינו מחויב לקיים את שבועת אביו. מה אפוא מחייב אותנו היום לשמור תורה ומצוות? הדברים מתבארים עפ"י תשובת רש"י הבאה:⁴

על מה ששאלת: במי שקפץ ונשבע שלא לקיים גזרת הצבור ואח"כ גזרו עליו לקבל גזירתן, אם הגזרה חלה עליו בעבור שנשבע? כך נראה לי: שמי שנשבע לעבור על דברי צבור נשבע לשווא הוא. ואפי' התרו לו, בר מלקות הוא. שזה שנשבע צלל במים אדירים והעלה חרס בידו, ולא נפטר מגזרת [הצבור] אם כדין גזרו, ודבר שהסכימו כל הקהל. ואע"פ שקדמה שבועתו לגזירתן. שהרי נשבע לבטל המצוה ולסור מחוקי ישראל, דהכי [כתיב] 'הט אונן ושמע דברי חכמים' (מש' כב יז). ולא עוד אלא שגורם שהצבור נפרשין [ממנו] וגזרין עליו דבר יותר קשה מזה.

ומעשה באחד שקדש ריבה אחת ורצה לחזור וקפץ ונשבע שבועה חמורה, שאפי' גזרין עליו הקהל גזרות, שלא יקבל. וגזרו עליו הקהל גזרות שלא יכול לקיימם ונתרצה והכניסה, שאין לך דבר שעומד בפני [הצבור].

תשובת רש"י זו הובאה להלכה ע"י פוסקים רבים במהלך הדורות,⁵ ושימשה בסיס לפסיקה בהלכות ציבור בקהילות ישראל שבכל אתר ואתר. רש"י קובע בתשובה זו, שמחויבות לציבור היא מצווה מהתורה, ונכללת בכלל 'מושבע ועומד מהר סיני', עד כדי יכולת להפקיע כל שבועה אחת שאדם נשבע, הן לפני החלטת הציבור והן לאחריה. ויש להדגיש, שרק מצווה מפורשת מהתורה יש לה דין שבועה המפקיעה כל שבועה אחרת. הפרישה מהציבור היא אפוא עבירה מפורשת בתורה, שהשביעה אותנו להיכלל בציבור, ולא לפרוש ממנו. רש"י עצמו לא מביא בתשובתו, כפי שהיא מנוסחת לפנינו, מקור מפורש לכך בתורה. אך בנוסח אחר, מורחב ומנומק יותר של תשובה זו כפי שהובאה ע"י המרדכי,⁶ מציין רש"י מקור לכך בתורה:

"המושבע עומד מהר סיני הרי הוא בכלל 'ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת' (דב' כו כו). ואין לך כל מצוה מהתורה שלא נכרתו עליה מ"ח בריתות ושבועתו הראשונה (רוצה לומר זו שמסיני) קדמה לשבועתו (האישית), הלכך לוקה (על שבועת שוא)".

המרדכי מחזק את דברי רש"י בהוכחה מהמקרא: "ואל יאמר אדם לא שמעתי החרם ולא כללתי בו את עצמי. צא ולמד מיהונתן בן שאול, כי לא ידע יהונתן בהשביע אביו. ואפילו הכי רצה שאול להרוג את יהונתן על השבועה ועל החרם בלא ידיעתו" (שמו"א יד).

אולם גם הפסוק: "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת", אין בו מצווה מפורשת. מוני המצוות גם לא מנאוהו במניין המצוות, שכן יש בו קללה, ולא מצווה. אולם עיון מעמיק יותר בתוכנו של פסוק זה יעמידנו על עיקרון שהוא קודם לכל המצוות ועומד בבסיסן, והוא: הציבוריות הישראלית.

¹ וראה גם: שם כב, ע"ב.

² חולין פ"ז.

³ הלכות מלכים ח י"א.

⁴ תשובת רש"י, רמז.

⁵ שו"ת הרא"ם נז; בנימין זאב לג; מים עמוקים נג; דרכי נועם חו"מ לח; אדמת קודש א חו"מ עד ועוד (עפ"י פרויקט השו"ת

בר-אילן).

⁶ שבועות תחילת פרק שני.

⁶ סוטה לז ב.

פסוק זה חותם את פרשת המעמד של הר גריזים והר עיבל. מעמד זה מודגש בתורה⁷ כמשימה העיקרית שעל עם ישראל לבצע עם כניסתו לארצו, ולדעת חז"ל, הוא הדבר הראשון שחויבו ישראל לעשות בארץ.⁸ מעמד זה נחשב לחידוש ברית סיני עם כניסתו של עם ישראל לארצו, ולכן יש לראות בו המשך של מעמד הר סיני וחיוקו. בסיני אמנם חויבנו במצוות, אולם לא היינו ערביין זה לזה, ורק עם כניסתנו ארצה, חייבתנו התורה גם בערכות הדדית. סופו של אותו מעמד בהר גריזים והר עיבל נעוץ בתחילתו, בהר סיני עצמו. פסוק זה בא אפוא לסכם את האחריות הכלל-ישראלית שנטל על עצמו כל אדם מישראל. ראשיתה בייסודה של הציבוריות הישראלית בסיני, וסופה בערכות ההדדית בהר גריזים והר עיבל. ובלשון הירושלמי (סוטה פ"ו):

כתיב 'ארור אשר לא יקים את כל דברי התורה הזאת', וכי יש תורה נופלת? אמר רב חונה רב יהודה בשם שמואל, על הדבר הזה קרע יאשיה ואמר עלי להקים. רבי אחא בשם רבי תנחום ברבי חייה: למד ולימד ושמר ועשה, והיתה ספיקה בידו להחזיק ולא החזיק הרי זה בכלל ארור. רבי ירמיה בעי רבי חייה בר בא: לא למד ולא לימד ולא שמר ולא עשה ולא הייתה ספיקה בידו להחזיק והחזיק, הרי זה בכלל ברוך.

ר' ירמיה מעמיד את האחריות הציבורית מעל לקיום המעשי של המצוות, עד כדי כך, שגם מי שלא למד ולא לימד, לא קיים ולא עשה (יש לשער שלא בודון). אם התאמץ להחזיק את התורה, הרי הוא בכלל "ברוך" אשר הקים את התורה הזאת. הפסוק החותם את המעמד הארץ-ישראלי, חותם בעצם תהליך ארוך, שראשיתו ועיקרו הוא מעמד הר-סיני, וסופו בארץ-ישראל, של גיבוש הציבוריות הישראלית על בסיסה של התורה. לכן ציין רש"י פסוק זה כמקור הסמכות לעצם מחויבותנו במצוות בהיותנו חלק מכלל ישראל, והוא גם מגלה לנו את היסוד הציבורי המונח ביסודו של מעמד הר סיני.

יום מתן תורה מכונה בתורה בשם "יום הקהל",¹⁰ כי כאן נוצרה הקהילה הישראלית. כלומר, נוצרה חברה שהמכנה המשותף שלה הוא רצון לקיים ביחד חיים של תורה ומצוות. זה ייחודו של עם ישראל, שאין הוא עם ככל העמים. המכנה המשותף שלו אינה טריטוריה ולא היסטוריה לא שלטון ולא לשון, למרות שכל אלו הם מרכיבים נחוצים מאוד הן לקיומו הפיזי והן להתפתחות הרוחנית של עם ישראל, אולם הם עצמם מותוו, ואין קיומו מותנה בהם (עם זאת דוק ותשכת, שכל אלו הן חלק ממצוות התורה). יש רק דבר אחד המאפיין את האומה הישראלית באופן מהותי והוא התורה, ובניסוחו המפורסם של רס"ג: "אין אומתנו אומה אלא בתורתיה".

מעמד הר סיני חידש תופעה חדשה בעולם: חברה תורנית - עם רוחני. תופעה ייחודית שכמותה לא הייתה, לא לפניו ולא אחריו. לא רק שישים ריבוא איש עמרו לרגלי הר-סיני, אלא כל כלל ישראל שבכל הדורות. כי המושג 'ציבור' אינו אֶינְדוּקְצִיָה שבה אוסף של פרטים, אלא הוא דדוקציה, עצם מופשט העומד מעל לפרטים. הוא מין "אישיות משפטית" עצמאית, שהפרטים שבה אמנם מתחלפים, אך היא עצמה קיימת ועומדת לעד ולעולמי עולמים:

לְעִבְרָךְ בְּבְרִית ה' אֲלֶיךָ וּבְאֵלֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֲלֶיךָ כָּתַב עִמָּךְ הַיּוֹם. לְמַעַן הִקִּים אִתְּךָ הַיּוֹם לֹא לְעַם וְהוּא יִהְיֶה לְךָ לְאֵלֶיךָ כְּאִשֶׁר דָּבַר לְךָ, וְכַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב. וְלֹא אֶתְכֶם לְבָדְכֶם אֲנִי כָּתַבְתִּי אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֵת הָאֵלֶּה הַזֹּאת. כִּי אֵת אֲשֶׁר יִשְׁנֶנּוּ פֶה עִמָּךְ הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֲלֶיךָ, וְאֵת אֲשֶׁר אֵינְנִי פֶה עִמָּךְ הַיּוֹם.

נמצא אפוא, שכל מי שנולד בעם ישראל בא כבר לתוך מסגרת חברתית מוגדרת, והוא חלק בלתי נפרד שלה כמודע ושלא כמודע. גם הר המצטרף לכלל ישראל צריך לבטא ראשית כול את רצונו להשתייך למסגרת הכלל-ישראלית, ומתוך כך הוא בא גם להתחייב בתורה ומצוות. אדם אינו יכול לחייב את עצמו במצוות, כי אז אין אלו מצוות, אלא רצון וולונטרי של אדם להתנהג באורח חיים מסוים. עם כל הערכתו לאדם כזה, הוא אינו מצווה ועושה, וגדול המצווה ועושה. הקב"ה כפה על ישראל הר כניגית, לא משום שכפייה עדיפה מרצון חופשי, אלא משום שוולונטריות אישית אינה תורה. מצוות כשמן כן הן: אדם מקיימן משום שהוא מצווה, ולא רק משום שהוא רוצה (הרצון האישי אינו פוגם במצווה. אדרבה, הוא המניע את האדם לקיים את המצווה מתוך הכרה, אולם לא הוא מקור הסמכות למצווה). ולכן הָנָא צִרִיךְ לְהִיטֵי מַחֲוִיב לְהֵן, והשתייכותו לכלל ישראל היא המחייבת אותו בהן: "עמך עמי" אומרת רות לנעמי, ואח"כ "אלקיך אלקי".

המושג "מושבע" שאנו דנים בו, מקבל אפוא משמעות חדשה. אכן אין מדובר בשבועה אישית של כל פרט ופרט, אלא מדובר במעין שבועה ציבורית, המחייבת את כלל-ישראל שבכל הדורות. ומצינו שבועה כזאת ביהושע (ו יז) בחרם יריחו, ובשבועת הנשיאים לגבעונים (שם ט), במלחמת הגבעה (שופ' כא ה), אצל שאול (שמו"א יד), אצל נחמיה (י), וכן בפוסקים רבים במרוצת הדורות. כל מי שהוא חלק מכלל ישראל, ממילא הוא מושבע ועומד מהר סיני לקיים את התורה, ולשבועה זו יש תוקף כה חזק, עד שהיא מפיקה כל שבועה אחרת, שפן היא הבסיס המשפטי לכל שבועה. המחייב את האדם לקיים את שבועתו הוא ציווי התורה, "ככל היוצא מפיו יעשה", וא"כ רק אדם המחויב לתורה, חייב גם לקיים את הוראתה זו. אך המסקנה העיקרית העולה מדברינו אלה היא, שכל מי שהוא חלק מכלל ישראל מחויב במצוות, ומרידה במחויבות זו היא פרישה מכלל ישראל (פוסקי דורנו קבעו, שגם מי שאינו מקיים את כל המצוות, כל עוד הוא רואה את עצמו חלק מכלל ישראל, הוא אינו נחשב כמורד חלילה בתורת ישראל). אין ספק, שלהקמת ממלכה ייחודית כזו וליצירת גוי כזה התכוונה התורה באמרה בפתיחת מעמד הר סיני: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (יט ו).

הרב יעקב אריאל
רמת-גן

7 דב' יא כט, ושם כז.

8 סוטה לו, ע"א.

9 סוטה לו, ע"ב; סנהדרין מג, ע"ב; ועיין בתוס' סוטה לד, ע"א ד"ה עורם.

10 דב' ט י, ד; יח טז.

11 אמונות ודעות סוף מאמר ג.

12 עיין ספרי, באוהלי תורה, ח"א עמ' 51.

13 דב' כט יא-יד. על הקשר ההדוק שבין ברית ערכות מואב למעמד הר גריזים והר עיבל עיין: סוטה לז, א-ב.

14 רות א טז, ועיין עקידת יצחק צט; חוות בנימין למו"ר הגר"ש ישראלי, ח"ב סי' סז. וזכר יצחק סי' ל.

15 רמב"ן על התורה, סוף ויקרא; משפט החרם בסוף מו"ק, שו"ת הרא"ם נו ועוד.